

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

Роксоляна Швай

ОБРАЗ – ІМПРЕСИНГ ЯК СТИМУЛ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Розвиток людини – це безустанна самореалізація за допомогою пізнання своїх рис характеру, здібностей, інтересів, а також прагнення до їх реалізації і використання.

Традиційно вважається, що особистість у незначній мірі використовує свої здібності. Однією з причин цього є відсутність правильної оцінки власних можливостей, а як наслідок – відсутність систематичного їх удосконалення.

За американським психологом А. Маслоу, найважливішою потребою людини є потреба самореалізації. Дитина, яка відчуває підтримку, прагне пізнати щось нове, набути нових умінь. Завдання дорослих полягає у допомозі в її самореалізації через усвідомлення власного потенціалу і способів його реалізації. Найкращим способом самореалізації є творчість. Не йде мова про творчість у сенсі продуктів творчості, що мають велике практичне значення для суспільства. Дитина може творити, виявляючи і розв'язуючи певні проблеми. Істотним є те, що їй потрібно дати можливість виявити свої задуми і спробувати їх реалізувати.

Відомо, що всі (або майже всі) люди мають потенціал для вирішення творчих проблем і досягнення успіхів у творчій діяльності, натомість реалізують ці можливості невелика кількість – близько 2 % людей.

Постає питання: чому більшість людей уникають творчої активності, а здебільшого є активними у діяльності типово нетворчій, стереотипній. Чому люди так мало використовують власні психічні можливості?

Творчих людей є небагато, а потреба у них зростає.

У навчальному процесі вже є недостатньою тільки передача знань і відповідне їх відтворення. Необхідним є розвиток творчого потенціалу, підготовка учня до творення нового і важливого, пошуку незвичних рішень, а отже, розвитку винахідливості, уяви, творчого мислення, самостійного знаходження виходу зі складних ситуацій, схильності до систематичного поглиблення знань, самовдосконалення.

Соціально-економічний розвиток і розвиток культури країни залежить від здібностей і освіти усього суспільства, але особливо залежить від способу мислення, активності і включення у цей процес творців. Важливою є думка О. Леонтьєва про те, що особистість розвивається не в межах задоволення потреб людини, а у творчості, яка не знає меж [4].

Дослідження американського психолога Термана констатують, що найсуттєвішою відмінністю між творчим учнем і учнем з високим коефіцієнтом інтелектуальності є готовність першого до ризику в ім'я власного захоплення і нездатності другого до такого ризику [9]. Без захопленості та цілеспрямованос-

ті таланти та генії не відбуваються.

Як запустити механізм захопленості та цілеспрямованості?

Кожна людина унікальна не лише зовнішньо, а й внутрішньо. У кожної своя швидкість перебігу нервових і біологічних процесів, бачення світу, сприйняття кольору, світла, запахів, звуків.

В етології існує термін «імпринтинг» (закарбування). Подібні закарбування, але у людини, що мають назву «імпресинг», та їх вплив на конкретний генотип вивчав вітчизняний учений В. Ефроїмсон. У людини в її індивідуальному розвитку є деякі «критичні» моменти, під час яких вона є найбільш повно і глибоко вразливою до певних зовнішніх проявів. Якщо у імпринтингу такий критичний момент настає у перші миті життя, то для людини їх є декілька, і трапляються вони у різні періоди життя. Для різних людей імпресингами можуть слугувати різноманітні явища. Вибірковість подій, які можуть бути найбільш яскравими імпресингами, визначається конкретним поєднанням вроджених властивостей людини [9].

За О. Леонтєвим, образи предметів світу породжуються внутрішніми, як усвідомленими, так і неусвідомленими мислительними діями. Без цих дій ми б не сприймали предметного світу. Але, водночас, ми б і не мислили цей світ, якби він не відкривався нам у своїй чуттєво даній предметності. Це показує важливість емоційно-чуттєвого ставлення до світу [3].

Імпресингом можна пояснити розвиток конкретної особистості з унікальними особливостями з певного генотипу. «...істинна психобіографія визначається у великій мірі власне імпресингами, а не життям взагалі» [9, 28].

Кожна людина отримує якийсь набір вроджених задатків. Певні соціальні умови сприяють або гальмують розвитку здібностей людини.

Чи можна створити такі соціальні умови, які сприятимуть розвитку творчого потенціалу дитини шляхом імпресингів, що будуть охоплювати чуттєво-емоційну сферу людини?

Імпресинг (як закарбування в пам'яті сильних, глибоких вражень від певних впливів зовнішнього середовища в певні «критичні» моменти життя) на тривалий час, а інколи й на все життя визначає основні мотиви діяльності людини.

Імпресингом може стати одна незначна фраза, мелодія, цікава історія, образ уяви, певна розповідь, все те, що супроводжує людину упродовж життя і допомагає долати життєві труднощі і досягти небувалих результатів.

Образ, що виступає у ролі імпресингу, може стимулювати творчий потенціал дитини як дериват захопленості, заломлений через мотиваційну структуру.

Розглянемо функціональні аспекти сприймання *образу*:

1. Образ – механізм запуску захопленості і основа для формування імпресингу (що обговорювалося вище).

2. Образ – результат уяви, що дозволяє розвивати праву півкулю, запускати багатоконтекстність мислення. Головною функцією уяви є все-таки її участь у творчому процесі.

3. Образ – результат життєвого досвіду.

Поведінка людини є функцією якостей особистості та ситуації. Було по-

казано (К. Леві), що кожна людина по-своєму, характерним для неї способом сприймає та оцінює ситуацію, що впливає на її поведінку не фізично, а психологічно, через той *образ*, який склався у неї.

Образи як результат накопичення чуттєвого (предметного) життєвого досвіду створюють базу даних для прийняття стандартних дій та рішень. Образи попередніх дій, у свою чергу, стають еталоном не тільки для стандартного рішення, але й прийняття нестандартного рішення в майбутньому.

Образи, які наша свідомість пов'язала з певним алгоритмом дій у життєвих ситуаціях, потребують переносу знань на подібну або нову ситуацію, а це спонукає до мислення. Такі алгоритми дій не є жорстко регламентованим способом усіх дій, а визначають загальні напрями пошуків плану вирішення будь-якого завдання.

Накопичені та оброблені мозком образи життєвого досвіду, попередні стандартні дії та рішення можуть переходити у стан згорнутості. Відбувається динамічний процес взаємодії внутрішніх стимулів і зовнішніх чинників, що впливають на поведінку людини. «...інтуїція це... звернута логіка мислення» [5, 149]. Інтуїтивне мислення, згорнуте, мінімально усвідомлене. Творчі процеси протікають не тільки у свідомій сфері.

Я. Пономарьов виділив два типи інтуїції: перший з них пов'язаний з пошуком, творчістю, другий – з використанням уже готового рішення, яке придатне у новій ситуації [7]. Другий тип інтуїції, як вважає Я. Пономарьов, фактично властивий роботі будь-якої людини.

Для інтуїтивного мислення типовим є раптовий прояв тих чи інших здогадів (інсайт). До власне інтуїтивного мислення відносять крім інсайту «ага – ефект» (момент здогаду), саторі (як процес і підсумки інтуїції)» [6, 57].

Сукупність образів життєвого досвіду чи результатів уяви можуть набувати форми підказок чи психологічних (інтуїтивних) каталізаторів, що стимулюють творче мислення.

Відомо, що за інтуїцію відповідає права півкуля головного мозку. Правопівкульне – просторово-образне мислення є симультативним. Воно забезпечує багатозначність контексту, що і лежить в основі творчості.

Лівопівкульне мислення, будучи дискретним та аналітичним, формує модель світу, яку можна закріпити в словах або в інших умовних знаках.

Основна функція лівої півкулі – дискретне перетворення інформації. Вона відповідальна за дискурсивне понятійне мислення, прогнозування майбутніх подій, висування гіпотез. У процесі сприймання у правій півкулі формується образ сприйнятого, у лівій – відповідні образу слова. Накопичені образи ліва півкуля трансформує у образи – поняття. Оперуючи ними, людина створює образи – ідеї, що складають основу стратегії мислительного творчого процесу.

Образ, попереднє уявлення дає змогу адаптувати нове. За Л. Виготським, символічність чи образність слова дорівнює його поетичності, а поезія чи мистецтво є «...особливий спосіб мислення, який зрештою призводить до того самого, до чого призводить і наукове пізнання..., але тільки іншим шляхом. Мистецтво відрізняється від науки тільки методом, тобто способом переживання, тобто психологічно» [2, 31].

Правопівкульна активність, установлення багатозначних зв'язків, образне мислення сприяє відновленню пошукової активності. У цьому розумінні образне мислення стає одним із найвагоміших критеріїв творчої діяльності. Оскільки права півкуля пов'язана з розвитком творчого мислення й інтуїції, то для виховання креативної людини потрібно розвивати саме правопівкульне мислення.

А який є реальний стан справ?

Останнім часом у навчанні збільшилося число теоретичних курсів, підвищився рівень абстрактності у вивченні навчального матеріалу, підсилилася математизація й алгоритмізація матеріалу під час вивчення гуманітарних дисциплін. У результаті знизилася загальна емоційність та образність викладу, мова стає сухою, зменшилася частка яскравих прикладів, рідко використовуються художні прийоми – все те, що активізує емоційну і мимовільну пам'ять.

Іншими словами, при навчанні акцентуються і використовуються механізми лівої півкулі при одночасному послабленні розвитку правої півкулі.

Парадокс полягає ще й у тому, що основним типом мислення молодшого школяра є наочно-образне, тісно зв'язане з емоційною сферою. Однак, змістове наповнення навчальних дисциплін, методики навчання тренують і розвивають головним чином ліву півкулю, ігноруючи, принаймні, половину можливостей дитини.

Звичайно, викладачі надають перевагу абстрактному, лінійному стилю викладу інформації, що розвиває механізми функціонування лівої півкулі. Більшість підручників будується за таким же принципом: інформація у них наводиться логічно, послідовно й в абстрактній формі. Пов'язати чи ні отриману інформацію з реаліями життя – це вже пріоритети учнів та учителів.

Правопівкульні учні знаходяться на уроці в стані систематичного стресу, якщо вчитель вимагає від них роботи з позаконтекстним матеріалом. Але вони досягають успіху на уроках, де ті ж задачі подаються в контексті (умови алгебраїчної задачі побудовані на конкретному реальному життєвому прикладі, рівняння і формули записуються після лабораторних експериментів).

У той же час лівопівкульні учні рідко мають великі проблеми на уроках, тому що традиційно на них багато чого відбувається поза контекстом. Зате для лівопівкульних учнів складно виконувати певні види самостійної роботи, що потребує переходу від частин до цілого, «схоплення» ідеї ззовні.

У класах, де переважають учні правопівкульного типу, будь-яка діяльність перетворюється у синтетичну. У цьому випадку лівопівкульні діти попадають у групу ризику. Навпаки, у класах з перевагою лівопівкульних учнів діти правопівкульного типу мислення «застрагають» у деталях, особливо якщо навчальний план має абстрактно-лінійний характер.

Креативні учні, здатні до творчості, самі створюють собі відповідне шкільне середовище, яке за певних обставин може несприятливо впливати на їх подальший розвиток. Такі діти є незалежні, нонконформні. Вони не підпорядковуються жорсткій регламентації як у роботі, так і в поведінці, не люблять рутинної, монотонної роботи, з бажанням виконують завдання з тих навчальних дисциплін, які їм здаються цікавими і захоплюючими. Тим самим викликають нелюбов учителів, які сприймають таких учнів, як лінивих, непокірних, демонстра-

тивних, як таких, що заважають працювати як учителю, так і ретельним учням.

Вимоги досягнення успіхів через слухняність не сприяють розвитку незалежності і, як наслідок, креативності учнів. Вчитель – майстер своєї справи – розпізнає креативність, з підвищеною увагою ставить до таких учнів, сприяючи їхньому зростанню.

Крім того, творчий викладач – Майстер – стає зразком для креативних учнів. Для їхнього творчого становлення необхідним є наявність творчої людини, з якою креатив себе ідентифікує. Створюючи позитивні образи, учитель блокує прояви агресивної і деструктивної поведінки креативних учнів і, тим самим, сприяє накопиченню ними чуттєвого досвіду, що може стати основою імпресингу чи становленню певних схем поведінки.

Звернемося до логіки творчості А. Горальського, основним засобом якої є синтетичний інтуїціонізм, а мотивацією творчості є «губристична» мотивація – намагання підтверджувати та підвищувати значущість власної особи [1; 8].

По-перше, викладач (Майстер) працює з учнями з метою накопичування образів предметного світу різного порядку, формує їх чуттєву тканину і в цій чуттєвій предметності відкриває їх для учнів; учень веде дискурс не з іншою людиною, а з дійсністю, а точніше, з образами цієї дійсності; сприйняті людиною події, об'єкти, слова, цифри тощо переводяться не в обмежене коло знань з обмежено вираженим запасом слів, а в той безмірний запас образів, які щедро постачає для людини довкілля.

По-друге, мислення реальними образами, особливо коли вони мають художню основу, дозволяє проаналізувати найскладніші грані дійсності, усвідомити їх, виявити до них своє ставлення, зіставити з ними свої морально-етичні ідеали, таким чином відбувається «схоплення» т.з. «провідної нитки», чогось, що уможливорює синтез поетичного типу, що дає багатство змісту, вразливість і відвертість мови, віднесення до символічних захоплень тощо.

По-третє – синтетичний інтуїціонізм сягає до опредмечування свого дискурсу і отої «провідної нитки» у певний вигляд. Механізм образної пам'яті своєрідний. В уяві залишається образ, який можна перевести на будь-яку мову, означити певною знаковою системою. При цьому виникає необхідність подальшої передачі чуттєвого, інтуїтивного у мовне висловлювання, яке покликане розвинути лінгвістичну й інтелектуальну розкнутість людини.

Людські здібності є багатством кожного суспільства, тому обдаровані творчі особистості повинні бути оточені піклуванням від наймолодшого віку до їх пізнавальної активності, до сформованості зацікавлень і творчої постави. Важливим завданням є раннє виявлення і розвиток здібностей дітей і молоді. Головною ланкою у цьому процесі є система освіти. Стимулювання розвитку механізмів правої півкулі, розвиток інтуїтивного, образного мислення, накопичення чуттєвих образів та образів уяви як стимулів імпресингу – все це є реальні напрями діяльності вчителя – Майстра у процесі виховання і навчання творчого учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горальський А. Теорія творчості. – Львів.: Каменяр, Warszawa: Universitas rediviva, 2002. – 144 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 341 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность и сознание // Вопросы философии. – 1972. – № 12. – С. 132-140.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1981. – 236 с.
5. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: Навч. посібник. – К.: Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. – 255 с.
6. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
7. Пономарев Я.А. Психология творчества. – М.: Наука, 1976. – 303 с.
8. Швай Р.І. Сучасна теорія творчості як методологічна основа педагогічної взаємодії // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. – Вип 2. – К.: НПУ, 2004. – С. 144-147.
9. Эфроимсон В.П. Загадка гениальности. – М.: Знание, 1991. – 64 с.